

Jarosław Kamiński[■]
Agnieszka Podgórska^{■■}

Krajobraz w poznańskim obszarze metropolitalnym – delimitacja, typologia i zasady ochrony.

Landscape protection in the Poznań Metropolitan Area – method of delimitation and a typological division of the landscape.

Rzeczywistość przestrzenna, w której obecnie żyjemy jest zdominowana przez intensywne procesy inwestycyjne. Presji podlegają w szczególności tereny otaczające miasta oraz tereny atrakcyjne przyrodniczo. Przyczynia się to często do degradacji jakości krajobrazu. Dochodzi do bezpowrotnej utraty charakterystycznych cech stanowiących o odrębności (tożsamości) danego miejsca. Ochrona i kształtowanie krajobrazu powinna być zatem jednym z priorytetowych zagadnień w procesie planowania i zarządzania przestrzenią.

Niniejszy artykuł koncentruje się na analizie krajobrazu w ujęciu regionalnym i wykorzystuje informacje zawarte w Studium ochrony i kształtowania krajobrazu w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym, opracowane w Wielkopolskim Biurze Planowania Przestrzennego w Poznaniu.

In the space reality as we know it today, intense investment processes prevail. This pressure, exerted specifically on the areas surrounding cities and attractive natural areas, poses a considerable threat which often results in degradation of the quality of the landscape. The characteristic features contributing to a venue's distinctiveness (identity) are irrevocably lost. Landscape protection and landscaping should therefore be among the priorities of the process of spatial planning and space management.

This article focuses on the regional aspect of a landscape analysis; it draws on information included in the Study of landscape protection in the Poznań Metropolitan Area as developed by the Wielkopolska Spatial Planning Office in Poznań. In this article we present a method of delimiting landscape units and a typological division of the landscape.

Słowa kluczowe: krajobraz, ochrona krajobrazu, delimitacja, Poznański Obszar Metropolitalny
Keywords: landscape, landscape protection, delimitation, Poznań Metropolitan Area

- Starszy projektant, Pracownia Opracowań Specjalistycznych, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu.
- Główny projektant, Pracownia Opracowań Specjalistycznych, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu

WPROWADZENIE

Rzeczywistość przestrzenna, w której obecnie żyjemy jest zdominowana przez intensywne procesy inwestycyjne, które są zagrożeniem dla jakości krajobrazu. Presja inwestycji, w szczególności na tereny otaczające miasta oraz na tereny atrakcyjne przyrodniczo, również te prawnie chronione jest dużym zagrożeniem, które przyczynia się często do degradacji jakości krajobrazu. Dochodzi do bezpowrotnej utraty charakterystycznych cech mówiących o odrębności (tożsamości) danego miejsca. Ochrona i kształtowanie krajobrazu powinno być zatem jednym z priorytetowych zagadnień w procesie planowania i zarządzania przestrzenią.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, zwana ustawą krajobrazową¹, wprowadziła definicje oraz uregulowania prawne, które porządkują zagadnienia ochrony krajobrazu w polskim prawodawstwie. Ustawa krajobrazowa proponuje dodatkowe narzędzia ochrony krajobrazu, m.in. audyt krajobrazowy, którego ustalenia będą miały zasadniczy wpływ na ochronę krajobrazów, a szczególnie tych najcenniejszych – priorytetowych. Obecnie trwają prace nad przygotowaniem rozporządzenia wykonawczego, które określi metodykę wykonania audytu.

Niniejszy artykuł koncentruje się na analizie krajobrazu w ujęciu regionalnym, a swym zasięgiem obejmuje Poznański Obszar Metropolitalny (POM)². W ra-

mach prac nad projektem planu zagospodarowania przestrzennego POM, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego sporządziło opracowanie studialne na temat ochrony krajobrazu³. Zaproponowana w nim metoda delimitacji i charakterystyki krajobrazów może być pomocna w opracowaniu wyżej wspomnianego rozporządzenia.

PODZIAŁ KRAJOBRAZU NA JEDNOSTKI KRAJOBRAZOWE

W Studium ochrony i kształtowania krajobrazu w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym oparto się na definicji z Europejskiej Konwencji Krajobrazowej⁴, mówiącej o tym, że krajobraz to „obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. W konsekwencji takiego rozumienia pojęcia krajobraz – każda delimitacja jednostek krajobrazowych oraz ich charakterystyka a następnie typologia i waloryzacja musi mieć charakter wielocechowy, ujmując biotyczne i abiotyczne składniki przyrodnicze oraz obiekty antropogeniczne wraz z informacją o wartościach (zasobach) historycznych, użytkowych, kulturowych i estetycznych⁵.

Zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej⁶ należy wyodrębnić krajobrazy na całym obszarze kraju, a następnie przeanalizować ich charakter i zidentyfikować czynniki, które je przekształcają. Taki zapis oznacza, że należy dokonać podziału całej powierzchni kraju na jednostki krajobrazowe w sposób jednoznaczny, Konwencja jednak nie daje wskazań, co

¹ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. z 2015 r. poz. 774.

² Poznański Obszar Metropolitalny obejmuje 45 gmin.

³ Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego, Studium ochrony i kształtowania krajobrazu w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym, Poznań 2012.

⁴ Europejska Konwencja Krajobrazowa, Dz. U. z 2006 Nr 14, poz. 98.

⁵ J. Solon, Wybrane podejścia do typologii krajobrazu w Polsce i ich przydatność dla implementacji Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, [w:] Referaty z konferencji – Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, Warszawa 2013, s. 17.

⁶ Europejska Konwencja Krajobrazowa, Dz. U. z 2006 Nr 14, poz. 98.

do sposobu przeprowadzenia takich analiz.

W kompleksowym ujęciu krajobraz należy opisywać, klasyfikować i oceniać jako⁷:

- zestaw obiektów fizycznych, ich agregacji, konfiguracji i podsystemów (abiotycznych, biotycznych, antropogenicznych),
- system powiązanych ze sobą procesów (ekologicznych, eolicznych, geomorfologicznych, hydrologicznych, biogeochemicznych, ekonomicznych, społecznych i innych) integrujących obiekty fizyczne,
- zbiór bodźców, oddziaływujących na różne zmysły użytkownika (wzrok, słuch, węch), w tym szczególnie zestaw widoków i panoram o określonych wartościach estetycznych,
- zbiór wartości (potencjałów) przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych, materialnych, duchowych, historycznych i innych, które najczęściej mają znaczenie względne.

Podstawą delimitacji i typologii jednostek krajobrazowych w ujęciu regionalnym powinny być jedynie dwie pierwsze kategorie, ponieważ mają charakter obiektywny, niezależny od woli poglądów i nastawienia odbiorcy krajobrazu. Z kolei pozostałe kategorie mają charakter względny, zależny od możliwości percepcji i preferencji użytkownika, jakim jest człowiek.

METODA DELIMITACJI JEDNOSTEK KRAJOBRAZOWYCH W POM

Dotychczas nie wypracowano w Polsce powszechnie zaakceptowanej metody kompleksowej identyfi-

kacji i oceny krajobrazu w ujęciu regionalnym. Wynika to z różnych podejść do krajobrazu specjalistów wielu dziedzin oraz będących ich konsekwencją trudności w wypracowaniu wspólnej drogi do opracowania takiej metody. W związku z powyższym, delimitację jednostek krajobrazowych dla obszaru POM przeprowadzono w oparciu o metodę autorską, przygotowaną przez Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego. Opracowana metoda wykorzystuje doświadczenia zawarte w pracach m.in.: Bogdanowskiego⁸, Żarskiej⁹ i Kistowskiego¹⁰. Przy delimitacji uwzględniono także podział na regiony fizycznogeograficzne J. Kondrackiego¹¹.

Delimitację jednostek krajobrazowych można uznać za jeden z najważniejszych etapów opracowań krajobrazowych. Podział przestrzeni na jednostki jest kluczowy dla precyzyjnego określenia zasad jego zagospodarowania i ochrony. W związku z tym, istotne było przyjęcie metody, która pozwoliła w sposób precyzyjny wytyczyć granice jednostek krajobrazowych. Brak metody kompleksowej identyfikacji i oceny krajobrazu w ujęciu regionalnym wymagał od autorów opracowania wyboru kryteriów delimitacji oraz wypracowania metody badawczej. Przyjęto, że delimitacja jednostek krajobrazowych to wyznaczenie takich obszarów, które pod względem użytkownika terenu, uwarunkowań przyrodniczych i kulturowych (antropogenicznych) stanowią całość. Za główne kryteria delimitacji uznano:

- pokrycie terenu (oparte na mapie sozologicznej)¹²,
- rzeźbę terenu (oparta na mapie geomorfologicznej Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej)¹³,

⁷ J. Solon, *Wybrane podejścia do typologii krajobrazu w Polsce i ich przydatność dla implementacji Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, [w:] *Referaty z konferencji – Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, Warszawa 2013, s. 18.

⁸ J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków 1976.

⁹ B. Żarska, *Ochrona krajobrazu*, Warszawa 2005.

¹⁰ M. Kistowki, B. Lipińska, B. Korwel-Lejkowska, *Studium ochrony krajobrazu województwa pomorskiego*, Gdańsk 2005.

¹¹ Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2002.

¹² Mapa Sozologiczna Polski w skali 1:50 000 w formie numerycznej, GUGiK, Warszawa 2005b.

¹³ Numeryczna mapa geomorfologiczna Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (opracowana na podstawie mapy geomorfologicznej pod redakcją Krygowskiego w 1953 r.), Instytut Geoekologii i Geoinformacji UAM, Poznań 2007.

- elementy kulturowe (oparte na opracowaniu Matyaszczyk)¹⁴.

W pierwszej kolejności analizie zostało poddane pokrycie terenu. Ze względu na regionalną skalę opracowania (1:50 000) uznano, że tylko zwarte powierzchnie form pokrycia terenu mogą mieć wpływ na przebieg granic jednostek krajobrazowych. W celu uzyskania uproszczonego obrazu pokrycia terenu dokonano analizy typów użytkowania w przyjętych polach odniesienia (kwadrat o powierzchni 1 km²). Na podstawie obliczeń i przyjętych zasad przekształcono poszczególne formy pokrycia terenu w obszary o podobnych cechach tworząc mapę dazymetryczną. W sposób matematyczno–statystyczny uzyskano zgeneralizowany obraz użytkowania terenu składający się z 5 form o nazwach: grunty orne, lasy, łąki, wody, tereny zurbanizowane.

Wyznaczone formy pokrycia terenu stały się podstawą do realizacji kolejnej fazy delimitacji, której celem było uszczegółowienie uzyskanego obrazu o istotne elementy przyrodnicze i kulturowe. Wybrano takie komponenty krajobrazowe, które mają wpływ na przebieg granic jednostek krajobrazowych. W przypadku środowiska przyrodniczego analizie poddano rzeźbę terenu. Przyjęto, że tylko rzeźba o dużych deniwelacjach stanowi największy walor krajobrazu POM – uwzględniano zatem rzeźbę pagórkowatą i dolinną. Wśród elementów kulturowych wzięto pod uwagę obszary zurbanizowane, obszary tradycyjnego osadnictwa ołęderskiego oraz historycznych zadrzewień zadrzewień śródpolnych.

Końcową fazą delimitacji było wyznaczanie jednostek krajobrazowych. Na przygotowaną wcześniej mapę pokrycia terenu (tzw. ruszt krajobrazowy) nałożono mapę rzeźby terenu i obszarów kulturowych.

Podziału na jednostki krajobrazowe z wykorzystaniem metody nakładania granic, nie dokonano auto-

matycznie, ale analizowano przypadki indywidualnie, posiłkując się mapą topograficzną oraz wiedzą o terenie. Przyjęto również, że jednostki krajobrazowe powinny charakteryzować się jak największą czytelnością, ich granice należy poprowadzić tak, by były łatwe do zidentyfikowania w terenie, jak np. wzdłuż ścian lasu czy wzdłuż dróg.

Przedstawiona metoda delimitacji jednostek krajobrazowych pozwala w dość obiektywny sposób podzielić dany obszar na poszczególne krajobrazy. Częściowe wyeliminowanie subiektywnego podejścia autorskiego następuje poprzez zastosowanie metody kwadratów w pierwszej fazie delimitacji. Analiza form pokrycia terenu w przyjętych polach odniesienia prowadzi do generalizacji i ujednoczenia danych wejściowych. Przy wyborze pozostałych elementów, które w sposób istotny wpływają na przebieg jednostek krajobrazowych, ważna jest ich analiza ze względu na czytelność przebiegu granic. Zasięg występowania danego zjawiska musi mieć zatem odzwierciedlenie przestrzenne.

Podczas prac nad delimitacją jednostek krajobrazowych zgromadzonych zostało wiele informacji, które charakteryzują krajobraz na danym terenie. Bardzo pomocnym, przy samej delimitacji, jak również w szczegółowym opisie jednostek, jest stworzenie jednolitej bazy danych, możliwej do szybkiego wykorzystania na każdym etapie tworzenia opracowań krajobrazowych. Dążenie do stworzenia bazy danych o krajobrazie jest działaniem, które da podstawy do formułowania odpowiednich zapisów w dokumentach planistycznych lub prawnych.

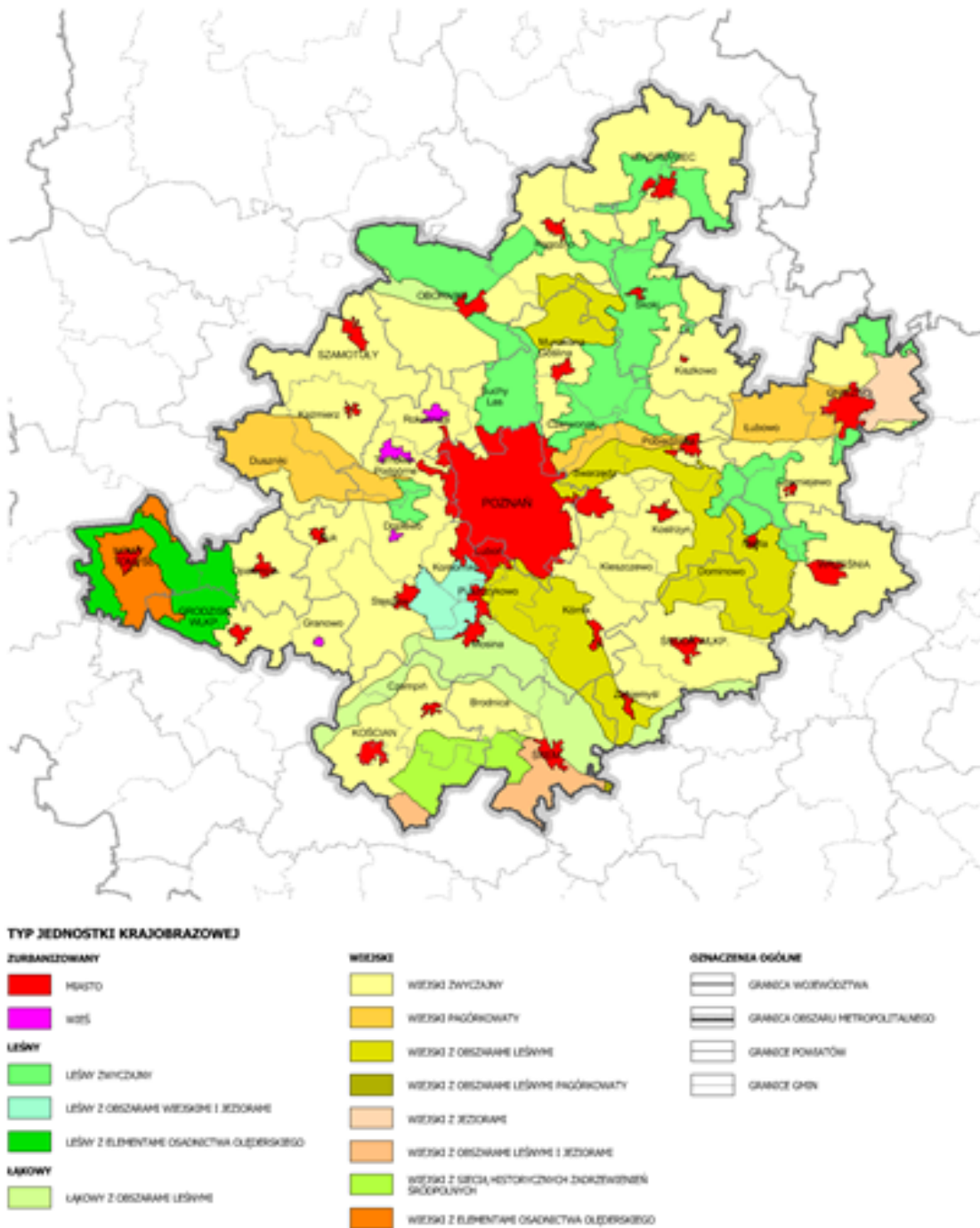
TYOLOGIA KRAJOBRAZÓW

Na podstawie przyjętej metody na terenie POM zidentyfikowano 62 jednostki krajobrazowe, które reprezentują 5 typów krajobrazu:

¹⁴ D. Matyaszczyk, *Województwo wielkopolskie – obszary cenne kulturowo i projektowane parki kulturowe*, Ekspertyza dla Wielkopolskiego Biura Planowania Przestrzennego w Poznaniu, Maszynopis, Poznań 2015.

- wiejski (17 jednostek) – obejmujący tereny wykorzystywane rolniczo z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych wraz z osadnictwem wiejskim. Udział innych form pokrycia terenu (lasy i jeziora) jest zmienny. Ważną rolę w postrzeganiu krajobrazu pełni tu pagórkowata rzeźba terenu, elementy architektury m.in.: kościoły, drewniane wiatraki, założenia dworsko-parkowe, a także rozłogi pól z zadrzewieniami śródpolnymi. Krajobraz wiejski dominuje w POM i obejmuje następujące podtypy:
 - wiejski zwyczajny – 5 jednostek, obejmujących pola uprawne z enklawami lasów, o rzeźbie płaskiej,
 - wiejski pagórkowaty – 3 jednostki, obejmujące pola uprawne z enklawami lasów, o rzeźbie pagórkowatej,
 - wiejski z obszarami leśnymi – 3 jednostki, obejmujące tereny z przewagą pól nad innymi formami użytkowania terenu (głównie lasy) w powierzchni jednostki,
 - wiejski z obszarami leśnymi, pagórkowaty – 1 jednostka, obejmująca tereny z przewagą pól nad innymi formami użytkowania terenu (głównie lasy) w powierzchni jednostki, o rzeźbie pagórkowatej,
 - wiejski z obszarami jezior, pagórkowaty – 1 jednostka, obejmująca tereny z przewagą pól nad innymi formami użytkowania terenu (głównie jeziora) w powierzchni jednostki, o rzeźbie pagórkowatej,
 - wiejski z obszarami leśnymi i jeziorami, pagórkowaty – 1 jednostka, obejmująca tereny z przewagą pól nad innymi formami użytkowania terenu (m.in.: lasy i jeziora) w powierzchni jednostki, o rzeźbie pagórkowatej,
 - wiejski z siecią historycznych zadrzewień śródpolnych – 1 jednostka, obejmująca tereny wchodzące w skład Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego,
 - wiejski z elementami osadnictwa olęderskiego – 1 jednostka, obejmująca obszary o zachowanych cechach dawnego osadnictwa olęderskiego, w rejonie Równiny Nowotomyskiej,
 - wiejski z elementami osadnictwa olęderskiego, pagórkowaty – 1 jednostka, obejmująca obszary o zachowanych cechach dawnego osadnictwa olęderskiego w rejonie Równiny Nowotomyskiej,
- leśny (11 jednostek) – obejmujący zwarte kompleksy leśne o powierzchni powyżej 15 km², w dużej mierze są tu tereny objęte różnymi formami ochrony przyrody. Koncentrują się one przede wszystkim w północnej części obszaru metropolitalnego (Puszcza Zielonka, lasy w rejonie Biedruska, Skoków, Wągrowca oraz część Puszczy Noteckiej) oraz we wschodniej (Lasy Czerniejewskie). W krajobrazie leśnym wyróżniono następujące podtypy:
 - leśny zwyczajny – 9 jednostek, obejmujących tereny z udziałem lasów powyżej 60% powierzchni jednostki,
 - leśny z obszarami wiejskimi i jeziorami – 1 jednostka, obejmująca tereny z przewagą lasów nad innymi formami użytkowania terenu (m.in.: pola uprawne i jeziora) w powierzchni jednostki,
 - leśny z elementami osadnictwa olęderskiego – 1 jednostka, obejmująca teren z zachowanymi cechami osadnictwa olęderskiego w rejonie Równiny Nowotomyskiej.
- łąkowy (2 jednostki) – obejmujący tereny przyrzeczne, starorzecza i inne obniżenia trwale lub czasowo wypełnione wodą. Dominują tu zbiorowiska roślinne nieleśne siedlisk mokrych i bagiennych. W krajobrazie łąkowym wyróżniono 1 podtyp – łąkowy z obszarami leśnymi – 2 jednostki obejmujące tereny z przewagą łąk nad innymi formami użytkowania terenu (m.in.: lasów) w powierzchni jednostki, w dolinach rzeki Warty i Obry,
- zurbanizowany (32 jednostki) – obejmujący strefy miast i terenów podmiejskich, na które składają się historyczne założenia urbanistyczne, obszary zabudowy mieszkaniowej, centra handlowe i składowo-magazynowe, kompleksy przemysłowe oraz tereny sportowo-rekreacyjne. W krajobrazie zurbanizowanym wyróżniono następujące podtypy:
 - zurbanizowany miasto – 28 jednostek, obejmujących miasto Poznań, miasta powiatowe i pozostałe

Rys. 1. Typy krajobrazu w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym

Źródło: Opracowanie własne

Tab. 1. Wykaz jednostek krajobrazowych w POM z podziałem na typy krajobrazu

Lp.	Typ kraj- -obrazu	Podtyp krajobrazu	Kod jed- -nostki	Lokalizacja
1	Zurbanizowany	Miasto	ZM1	Wągrowiec
2		Miasto	ZM2	Rogoźno
3		Miasto	ZM3	Skoki
4		Miasto	ZM4	Oborniki
5		Miasto	ZM5	Szamotuły
6		Miasto	ZM6	Kaźmierz
7		Miasto	ZM7	Murowana Goślina
8		Miasto	ZM8	Kiszkowo
9		Miasto	ZM9	Gniezno
10		Miasto	ZM10	Buk
11		Miasto	ZM11	Stęszew
12		Miasto	ZM12	Puszczykowo i Mosina
13		Miasto	ZM13	Poznań i Luboń
14		Miasto	ZM14	Swarzędz
15		Miasto	ZM15	Kostrzyn
16		Miasto	ZM16	Pobiedziska
17		Miasto	ZM17	Czarniejewo
18		Miasto	ZM18	Nekla
19		Miasto	ZM19	Nowy Tomyśl
20		Miasto	ZM20	Opalenica
21		Miasto	ZM21	Grodzisk Wlkp.
22		Miasto	ZM22	Kościan
23		Miasto	ZM23	Czempiń
24		Miasto	ZM24	Śrem
25		Miasto	ZM25	Zaniemyśl
26		Miasto	ZM26	Kórnik
27		Miasto	ZM27	Środa Wlkp.
28		Miasto	ZM28	Września
29		Wieś	ZW1	Rokietnica
30		Wieś	ZW2	Tarnowo Podgórne
31		Wieś	ZW3	Dopiewo
32		Wieś	ZW4	Granowo

33	Leśny	Leśny zwyczajny	L1	Rejon Wągrowca	
34		Leśny zwyczajny	L2	Rejon Puszczy Noteckiej	
35		Leśny zwyczajny	L3	Rejon Biedruska	
36		Leśny zwyczajny	L4	Rejon Pojezierza Skockiego i Puszczy Zielonki	
37		Leśny zwyczajny	L5	Rejon Modliszewka (na północ od Gniezna)	
38		Leśny zwyczajny	L6	Rejon Lusówka i Sierosławia	
39		Leśny zwyczajny	L7	Rejon Lasów Czarniejewskich	
40		Leśny zwyczajny	L8	Rejon południowej części Gniezna	
41		Leśny zwyczajny	L9	Rejon Wierzbiczan (na wschód od Gniezna)	
42		Leśny z obszarami wiejskimi i jeziorami	LWJ	Rejon Wielkopolskiego Parku Narodowego	
43		Leśny z elementami osadnictwa olęderskiego	LO	Rejon Nowego Tomysła	
44		Wiejski	Wiejski zwyczajny	W1	Północno-wschodnia część POM
45			Wiejski zwyczajny	W2	Południowo-wschodnia część POM
46	Wiejski zwyczajny		W3	Zachodnia część POM	
47	Wiejski zwyczajny		W4	Rejon Murowanej Gośliny	
48	Wiejski zwyczajny		W5	Rejon Kościana i Czempinia	
49	Wiejski z obszarami leśnymi		WL1	Rejon Niezawy i Łopuchowa	
50	Wiejski z obszarami leśnymi		WL2	Rejon między Poznaniem, Biskupicami a Dominowem	
51	Wiejski z obszarami leśnymi		WL3	Rejon między Luboniem, Kórnikiem a Zaniemyślem	
52	Wiejski pagórkowaty		Wp1	Rejon między Dusznikami a Lusowem	
53	Wiejski pagórkowaty		Wp2	Rejon między Czerwonakiem a Pobiedziskami	
54	Wiejski pagórkowaty		Wp3	Rejon Łubowa	
55	Wiejski z obszarami leśnymi pagórkowaty		Wlp	Rejon na południowy-wschód od Śremu	
56	Wiejski z obszarami leśnymi i jeziorami pagórkowaty		WLjp	Rejon na południe od Śremu	
57	Wiejski z jeziorami pagórkowaty		WJp	Rejon na wschód od Gniezna	
58	Wiejski z elementami osadnictwa olęderskiego		WO	Rejon Nowego Tomysła	

59		Wiejski z elementami osadnictwa olęderskiego pagórkowaty	WOp	Rejon na północ od Nowego Tomysła
60		Wiejski z siecią historycznych zadrzewień śródpolnych	WLD	Rejon Turwi
61	Łąkowy	Łąkowy z obszarami leśnymi	DL1	Dolina Waty (odcinek od Śremu do Mosiny) i Obry
62		Łąkowy z obszarami leśnymi	DL2	Dolina Waty (odcinek od Obornik w kierunku Obrzycka)

Źródło: Opracowanie własne

- miasta, które wyróżniają się historycznymi układami urbanistycznymi,
- zurbanizowany wieś – 4 jednostki, obejmujące miejscowości, których układy przestrzenne cechują się zwartością oraz występowaniem zabudowy o charakterze podmiejskim.

STRUKTURA FIZJONOMICZNA KRAJOBRAZU

W opracowaniu posłużono się definicją struktury krajobrazu określanej jako „zespół składników tworzących krajobraz i wzajemne między nimi relacje”¹⁵, która jest efektem nakładania się czynników przyrodniczych i kulturowych. Krajobraz odnosi się najczęściej do fizjonomii terenu i odbieranych przez obserwatora wrażeń estetycznych. Istotnym jej elementem, mającym bezpośredni wpływ na postrzeganie krajobrazu, jest ekspozycja krajobrazowa, która może zaistnieć jedynie wówczas, gdy wystąpią dwa niezbędne czynniki. Z jednej strony są to elementy ekspozycji biernej (obiekty eksponowane), a z drugiej to elementy ekspozycji czynnej (miejsca, z których obserwuje się elementy eksponowane). Elementy ekspozycji biernej występują w terenie jako naturalne formy

przyrodnicze oraz jako kulturowe elementy zagospodarowania wytworzone przez działalność człowieka. Natomiast istnienie i położenie elementów ekspozycji czynnej zależy od obserwatora¹⁶.

Elementy ekspozycji biernej

W Poznańskim Obszarze Metropolitalnym do grupy elementów ekspozycji biernej zaliczono te, które charakteryzują krajobraz i decydują o jego specyfice i niepowtarzalności. Są to elementy wyróżniające się oraz czytelne w krajobrazie.

Do elementów wyróżniających się w krajobrazie POM należą:

- **Pagórki**, które urozmaicają krajobraz, stwarzają możliwości obserwacji krajobrazu oraz pełnią rolę naturalnych dominat. Na obszarze metropolitalnym obszary pagórkowate występują przede wszystkim w pasie równoleżnikowym. Najlepszą ekspozycję posiadają pagórki m.in. w rejonie Bytnia (gm. Kaźmierz), Góra Moraska (Poznań), Dziewicza Góra (gm. Czerwonak), pagórki w Kociałkowej Górcie (gm. Pobiedziska), Gnieźnie oraz Osowa Góra (gm. Mosina).

¹⁵ J. Kondracki, A. Richling, *Próba uporządkowania terminologii w zakresie geografii fizycznej kompleksowej*, "Przegląd Geograficzny" 1983, 55, 1.

¹⁶ M. Kistowki, B. Lipińska, B. Korwel-Lejkowska, *Studium ochrony krajobrazu województwa pomorskiego*, Gdańsk 2005.

- **Dominanty** architektoniczne czyli obiekty, które koncentrują uwagę obserwatora ze względu na swoją wysokość i gabaryty. Należą do nich wysokie budynki, wieże oraz zespoły przestrzenne o indywidualnych cechach. Siła oddziaływania dominanty na krajobraz jest ściśle związana z topografią terenu, wynika z gabarytów samego obiektu oraz jego relacji z innymi elementami struktury krajobrazu – najbardziej oddziałują na obserwatora okazałe obiekty budowlane usytuowane na wzniesieniach. Im dominanta jest wyższa lub jej forma jest bardziej zróżnicowana i odbiega stylem od otoczenia, tym bardziej wyróżnia się w krajobrazie. Wysokie dominanty, górujące nad otoczeniem, pozwalają na lepszą orientację w terenie, spełniają rolę swoistych drogowskazów, służą nie tylko turystom, ale także mieszkańcom. Wyróżniono następujące dominanty:

- **Obiekty sakralne (kościół, klasztor)**

Role dominant, które mają pozytywny wpływ na jakość krajobrazu spełniają obiekty sakralne. Kościoły lokalizowane były najczęściej w centralnych częściach jednostek osadniczych, kształtując charakter nie tylko samej miejscowości, ale także charakter okolicznych terenów. Obiekty sakralne są często jedynymi dominantami architektonicznymi w obszarze rolniczym i bezleśnym, gdyż są dobrze widoczne z większych odległości. Na obszarze POM wyróżniono obiekty sakralne reprezentujące wysoką wartość historyczną i architektoniczną, m.in. te, które zostały ujęte w Kanonie Krajoznawczym Województwa Wielkopolskiego¹⁷. Na szczególną uwagę zasługują kościoły drewniane, które najczęściej zlokalizowane są w małych miejscowościach i nierzadko są jedynym budynkiem o większych gabarytach. Mimo, że nie są to wysokie obiekty, a niektóre z nich nawet nie posiadają wieży (np. kościoły w: Pawłowie, Bagrowie, Jabłkowie), są niezwykle malowniczym elementem krajobrazu, wyraźnie wyróżniającym się w terenie, szczególnie

wiejskim. Kościoły drewniane w największej liczbie zgrupowane są między Poznaniem, Tarnowem Pałuckim, a Gnieznem. Do najcenniejszych tego typu zabytków w skali Polski należy kościół w Tarnowie Pałuckim. Obiektom sakralnym często towarzyszy wysoka zieleń, stanowiąca dopełnienie całego założenia architektonicznego, które jako całość tworzy ciekawy element kształtujący krajobraz.

- **Ratusze**

Dominantami oddziałującymi na percepcję krajobrazu miejskiego a także na wyraz sylwety miejscowości są tradycyjne siedziby samorządowych władz miejskich – ratusze. Istotnym z punktu widzenia reprezentacyjności i wyróżniającym się w przestrzeni elementem ratuszy są wieże, najczęściej wkomponowane w bryłę budynku. Wieże najstarszych ratuszy pełniły początkowo funkcje strażnic miejskich. Na obszarze POM zachowały się ratusze reprezentujące różne formy architektoniczne, pochodzące z różnych epok. Najcenniejszym z nich jest renesansowy ratusz w Poznaniu, do ciekawszych należą ratusze m.in. w Kościanie, Śremie, Wrześni i Kórniku.

- **Obiekty techniczne**

Istotnymi dominantami, urozmaicającymi krajobraz są również budowle techniczne (inżynierskie) charakteryzujące się dużą wysokością. Zabytkowe obiekty techniczne np. wieże wodociągowe często odgrywają pozytywną rolę w krajobrazie. Dobrze zachowane i eksponowane są m.in. wieże ciśnieni w Kościanie, Wrześni, Śremie czy Środzie Wielkopolskiej. Jednak większość z obiektów technicznych ma raczej negatywny wpływ na jakość krajobrazu. Do najbardziej agresywnych tego typu dominant należą: napowietrzne linie i stacje elektroenergetyczne, elektrownie wiatrowe oraz wysokie budowle związane z różnego rodzaju zakładami produkcyjnymi np. kominy fabryczne. Mniej agresywne, lecz również wyróżniające się w terenie są

¹⁷ W. Łęcki [red.], *Kanon Krajoznawczy Województwa Wielkopolskiego*, Poznań 2010.

maszty telefonii komórkowej. Współczesnymi dominantami pojawiającymi się coraz częściej w krajobrazie, przede wszystkim otwartym, są elektrownie wiatrowe, które zazwyczaj wprowadzają dysharmonię w przestrzeni.

Do charakterystycznych elementów czytelnych w krajobrazie należą:

- **Sylwety miejscowości** stanowią istotny element składowy przestrzeni. Na kształt sylwety miejscowości wpływ mają przede wszystkim dwa zasadnicze elementy: zabudowa (jej wysokość i gabaryty) oraz ukształtowanie terenu. Dla postrzegania sylwety niezbędna jest również otwarta przestrzeń czyli tzw. przedpole, pozwalająca obserwatorowi dokonać syntezy widoku ze znacznej odległości. Zasadniczym tworzywem sylwety jest sama zabudowa, którą urozmaicają dominanty wysokościowe, przede wszystkim wieże obiektów sakralnych, ratuszy czy kominy lub inne budowle techniczne. W sylwecie wyraźnie zarysowują się gabaryty zabudowy całej miejscowości – centrum, stref przylegających do śródmieścia oraz zabudowy przedmieść. W mniejszych miejscowościach wyraźnie dominuje wyższa zabudowa centrum. W większych miastach ta prawidłowość została zachwiana poprzez rozwój zabudowy wielorodzinnej na obrzeżach. Charakter sylwety miejscowości silnie zależy od tego czy miejscowość zlokalizowana została w dolinie rzecznej, rynnie jeziornej, na terenie pagórkowatym czy na terenie płaskim. Rzeźba terenu wpływa na to czy sylweta i jej elementy składowe będą wyeksponowane czy ekspozycja będzie pozornie ukryta. Teren pagórkowaty najczęściej eksponuje sylwety, jednocześnie wpływając na to, że zabudowa wydaje się być wyższa niż w rzeczywistości.

Sylweta miejscowości postrzegana jest przez obserwatora z różnych punktów, najczęściej z dróg dojazdowych, obwodnic lub zorganizowanych punktów widokowych. Również przerwy w układzie miasta tzw. pasma graniczne, pozwalają na dostrzeżenie znacznego fragmentu miasta lub jego sylwety. Pasmami granicznymi mogą być doliny, ciągi komunikacyjne lub inne przestrzenie niezabu-

dowane. Poznań, Oborniki, Śrem czy Gniezno są przykładami miast, w których doliny rzeczne lub jeziorne przebiegające przez miasto spełniają rolę pasm granicznych, stanowiąc równocześnie przedpola dla postrzegania sylwet.

- **Przeźrenie miejska** posiada w swej strukturze pewne elementy szczególne, które krystalizują plan miasta i wpływają na jego charakter. Najważniejsze elementy krystalizujące to: place, główne ulice i punkty węzłowe, dominanty, obiekty eksponowane, pasma graniczne oraz zieleń miejska. Obecność w przestrzeni miejskiej wymienionych elementów jest bazą, która stwarza możliwość wykreowania atrakcyjnej przestrzeni miejskiej.
- **Struktura przestrzenna** miasta kształtuje się w długim procesie rozwoju. W wielu miastach o średniowiecznym rodowodzie widoczny jest wyraźnie pierwotny układ lokacyjny. Plany tych miast mają wyraźny czworoboczny, często zbliżony do kwadratu rynek. Miasta rozwinięte na planie dawnych wsi mają zazwyczaj rozplanowanie owalnicowe np. Kórnik lub Czemiń. Z kolei Grodzisk Wlkp. czy Nowy Tomyśl stanowią przykłady miast o podwójnym układzie centralnym, o dwóch rynkach, wokół których rozkładają się niezależne sieci ulic. Drugi rynek powstał w wyniku napływu nowych rzemieślników w XVIII wieku, których ulokowano w nowym osiedlu. Inny charakter mają struktury przestrzenne XX-wiecznych miast zlokalizowanych w obszarze podmiejskim Poznania. Chaotyczne układy Lubonia czy Puszczykowa są wynikiem żywiołowego rozwoju zabudowy w okresie przed uzyskaniem praw miejskich.
- **Zespoły rezydencjonalne** są nierozdzielnie związane z wielkopolskim krajobrazem, stanowią rozpoznawalne z daleka i charakterystyczne zespoły przestrzenne. Tworzą one całość zakomponowaną w sposób świadomy, przy zastosowaniu reguł kompozycji przestrzennej i wykorzystaniu takich elementów, jak osie i ciągi widokowe czy przestrzenie umożliwiające ekspozycję. Często, tak jak w Kórniku, Czerniejewie czy Brodnicy rozplanowanie jednostek osadniczych było podporządkowane kompozycji zespołu rezydencjonalno-parkowego.

To oddziaływanie jest szczególnie wyraźne w sylwecie miejscowości – wysoka zieleń parkowa oraz dwór, pałac lub zabudowania folwarczne określają w sposób zdecydowany charakter miejscowości. Do założeń rezydencjonalnych o szczególnym znaczeniu historycznym oraz o wyjątkowych wartościach artystycznych w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym należą m.in.: zamek w Szamotułach, zamek cesarski w Poznaniu, zamek w Kórniku, barokowe pałace w Czempiniu, Konarzewie i Turwi, XVIII-owieczne pałace w Rogalinie i Czerniejewie i klasycystyczny pałac w Racocie. Szczególne znaczenie dla tożsamości Wielkopolan posiadają obiekty związane z początkami państwa polskiego. Należą do nich m.in.: pozostałości grodu oraz zespołu preromańskiej architektury pałacowo-sakralnej na Ostrowie Lednickim, grody w Gieczu i Grzybowie. Miejsce te szczególnie zasługują na podkreślenie ze względu na ich symboliczne znaczenie dla historii kraju.

- **Zabytkowe wiatraki** w krajobrazie, na otwartej przestrzeni pól stanowią malowniczy akcent. Były one były sytuowane przeważnie na wzniesieniach, na skraju wsi lub w centrum młynarskich gospodarstw. Najwięcej wiatraków zachowało się w południowej części POM, w gminach: Kościan, Śrem i Dominowo. Najczęściej występuje wiatrak typu koźlak o konstrukcji drewnianej. Zachowało się również kilka wiatraków typu holenderskiego z masywnym, murowanym korpusem (Rogierówko, Poznań, Jankowo Dolne). Na terenie POM znajduje się kilka wiatraków, które zostały przeniesione w miejsca lepszej ekspozycji przy głównych szosach, np. w Koszutach (gm. Środa Wlkp.) czy w Kościanie. Prawdziwy urok wiatraków możemy także podziwiać w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach.
- **Cmentarze** wyróżniają się w przestrzeni charakterystyczną bryłą skupionej zieleni. Na ich specyfikę składają się nie tylko nagrobki i kaplice, ale także ich układy przestrzenne – aleje, ścieżki i zakomponowana zieleń, którą często stanowi wiekowy drzewostan, nasadzony w momencie zakładania cmentarza. Zieleń ta wyróżnia się w sylwetach miej-

scowości i jest rozpoznawalna przez mieszkańców, jako element ściśle związany z przeszłością i historią miejsca.

- **Doliny rzek i jezior** w znaczący sposób urozmaicają krajobraz POM. Na obszarach miast stanowią tzw. pasma graniczne, wzbogacające krajobraz miejski i pozwalające na dostrzeżenie znacznego fragmentu miasta lub jego sylwety. Poza obszarami zabudowanymi są miejscami, na których kształtuje się specyficzna roślinność wyróżniająca je w krajobrazie od terenów rolniczych czy leśnych. Na terenie Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego wyraźnie wyodrębnia się przełomowy odcinek Warty, leżący między Mosiną a Obornikami oraz fragment Pradoliny Warciańsko-Odrzańskiej położony w południowej części obszaru. Wyraźnie dostrzegalny jest przebieg dolin rzek takich jak: Cybiny, Głównej, Małej Wełny, Samicy Kierskiej i Samy oraz dolin jezior w postaci długich rynien: Jeziora Kórnicko-Zaniemyskie, ciągu jezior od Tuczna do Pobiedzisk, jezior pomiędzy Słuszczem a Mosiną (m.in. rynna Jezior Rosnowsko-Jarosławieckich). Rynny jeziorne oraz doliny rzek były najczęściej historycznym przyczynkiem do powstania wielu miast, mają także zasadniczy wpływ na kształt przestrzenny jednostek osadniczych. Do miejscowości, w których rynny jeziorne i doliny rzek odgrywają dużą rolę kompozycyjną oraz nadają miastu wyjątkowych walorów ekspozycji przestrzennej i widokowej należą m.in.: Poznań (dolina Warty, Cybiny i Bogdanki), Gniezno (rynna jezior o przebiegu północny-wschód – południowy-zachód), Oborniki (dolina Warty i dolina Wełny), Śrem (dolina Warty) czy Kościan (Kanał Obry). Do miejscowości, w przestrzeniach których jeziora odgrywają dużą rolę krajobrazową należą m.in.: Kórnik (Jezioro Kórnickie), Wągrowiec (Jezioro Durowskie), Pobiedziska (Jezioro Biezdruchowskie) czy Swarzędz (Jezioro Swarzędzkie).

Elementy ekspozycji czynnej

W Poznańskim Obszarze Metropolitalnym zidentyfikowano następujące elementy ekspozycji czynnej:

- **Osie widokowe** rozumiane jako abstrakcyjne linie łączące dany obiekt z obserwatorem, usytuowane w stosunku do siebie zazwyczaj w znacznej odległości. Wyróżniono osie wewnętrzne, czyli te we wnętrzach miejscowości i na osiach ulic miejskich oraz osie zewnętrzne wyznaczone w pewnej odległości od miejscowości, najczęściej na drogach wlotowych. Osie widokowe z reguły wyznaczone były na obiekty wyróżniające się w terenie ze względu na swoje walory historyczne, kulturowe czy architektoniczne oraz ze względu na gabaryty, szczególnie wysokościowe. Zamknięciem osi widokowej są zazwyczaj dominanty przestrzenne, należą do nich przede wszystkim wieże kościelne, ale także dobrze wyeksponowane inne obiekty.

Wśród zidentyfikowanych na terenie POM osi widokowych wyróżnić można kilka osi wewnętrznych w Poznaniu, Gnieźnie, Środzie Wlkp. i Czarniejewie. Do najciekawszych osi zewnętrznych należą osie widokowe z dróg m.in. na: katedrę w Gnieźnie, kościół kolegiacki w Środzie Wlkp., kościoły w: Brodnicy, Czerlejnem czy Tarnowie Pałuckim.

- **Ciągi widokowe** rozumiane jako odcinki dróg, z których roztacza się widok na określone obiekty lub fragmenty otoczenia. Na terenie POM do najciekawszych zaliczyć można ciągi widokowe wzdłuż dróg, z których rozciągają się widoki na doliny rzek i rynny jeziorne oraz na miejscowości. Bardzo atrakcyjne widoki rozpościerają się najczęściej z mostów, które umożliwiają wgląd na krajobraz dolinny, np. w Poznaniu z mostów na rzece Warcie. Dolina Warty dobrze jest postrzegana również poza Poznaniem na kilku odcinkach dróg, m.in.: Radzewice-Świątniki, Wiórek-Czapury-Marlewo, w Promnicach i Obornikach. Interesujące ciągi widokowe zidentyfikowano także w Gnieźnie – widok w kierunku katedry i śródmieścia rozpościera się na znacznym odcinku trasy Poznań-Bydgoszcz, przebiegającym po krawędzi

rynny jeziornej. Inne ciągi występują na drogach, z których dobrze są widoczne doliny następujących rzek: Cybiny (gm. Swarzędz, gm. Pobiedziska), Głównej (gm. Swarzędz, gm. Pobiedziska), Samicy Kierskiej (gm. Rokietnica, gm. Suchy Las) i Małej Wełny (gm. Kiszkowo, gm. Skoki). Równie ciekawe widoki rozpościerają się z dróg na jeziora: Kórnickie, Bnińskie, Lednickie, Kowalskie i Bytyńskie.

- **Punkty widokowe** rozumiane jako miejsca w terenie, z których roztacza się widok na fragmenty otoczenia. Wyróżniono punkty widokowe naturalne (pagórki, skarpy, krawędzie dolin) oraz zrealizowane przez człowieka jak np. wieże i tarasy widokowe. Na terenie POM znajduje się 5 wież widokowych: w Czmońcu w Rogalińskim Parku Krajobrazowym (gm. Kórnik), Dąbrowce Leśnej w Puszczy Noteckiej (gm. Oborniki), na Dziewiczej Górze w Parku Krajobrazowym Puszcza Zielonka (gm. Czerwonak), Szreniawie (gm. Komorniki) oraz na szczycie Osowej Góry w Wielkopolskim Parku Narodowym (gm. Mosina) oraz dwa tarasy widokowe: w Gnieźnie i Wągrowcu¹⁸.

Poza tym istnieje wiele miejsc, z których roztacza się ciekawy i daleki widok. Są to punkty widokowe w większości nieorganizowane, znajdujące się na pagórkach, krawędziach dolin czy mostach.

Charakterystyka jednostek krajobrazowych

Wyznaczone w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym jednostki krajobrazowe zostały szczegółowo scharakteryzowane. Wskazano specyficzne dla nich cechy krajobrazu i podano najważniejsze elementy ekspozycji wizualnej, wykorzystując następujący schemat:

- metryka jednostki (nazwa, kod i położenie jednostki w granicach administracyjnych),
- specyficzne cechy jednostki,

¹⁸ www.regionwielkopolska.pl/turystyka/punkty-widokowe, 2016.

- struktura krajobrazu w jednostce (granice jednostki, użytkowanie terenu, elementy ekspozycji bierniej i elementy ekspozycji czynnej, elementy zaburzające krajobraz).

Poniżej przedstawiono syntezę przykładowych jednostek krajobrazowych.

1. Jednostka krajobrazowa o typie krajobrazu zurbanizowanym (*Nazwa – Śrem, podtyp – miasto, kod – ZM24, położenie – gmina Śrem*).

Jednostka położona jest po obu stronach Warty, w miejscu, gdzie rzeka zmienia bieg z równoleżnikowego na południkowy. Oprócz miasta Śrem do jednostki należy także miejscowość Psarskie. Historyczne centrum miasta leży na prawym brzegu rzeki, w Kotlinie Śremskiej. Lewobrzeżna część Śremu, usytuowana jest wyraźnie wyżej od części prawobrzeżnej i tylko w niewielkim stopniu zawiera zabudowę historyczną. Znaczna część zagospodarowania jednostki to współczesne osiedla zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej oraz osiedla mieszkaniowe, składające się z wielorodzinnych bloków mieszkalnych.

Sylweta miasta najefektniej prezentuje się od strony południowo-wschodniej z okolic tzw. „Żydowskich Gór” oraz z lewego, wysokiego brzegu Warty – z ulic Nadbrzeżnej i Kolejowej. Do najcenniejszych obiektów w jednostce, które wpływają na charakter sylwety miasta, należą późnogotycki kościół farny p.w. NMP Wniebowziętej, późnogotycki kościół p.w. Świętego Ducha i wodociągowa wieża ciśnień w formie gotyckiej baszty. Poza tym w krajobrazie jednostki wyróżniają się budynki odlewni Żeliwa „Śrem” S.A., komin elektrociepłowni oraz kolejowa wieża ciśnień.

2. Jednostka krajobrazowa o typie krajobrazu wiejskim (*Nazwa – Rejon między Czerwonakiem a Pobiedziskami, podtyp – wiejski pagórkowaty, kod – Wp2, położenie – gminy: Pobiedziska, Swarzędz i Czerwonak*).

O specyfice jednostki świadczy jej równoleżnikowy układ oparty o ścianę lasu (Puszcza Zielonka) w części północnej i dolinę rzeki Główniej w części południowej. Dominujący typ rzeźby to wysoczyzna mo-

renowa falista, a w części wschodniej wyraźnie zaznacza się strefa pagórków moreny czołowej. Przeważającą formą pokrycia terenu są grunty orne o niskiej wartości dla produkcji rolnej a enklawy leśne, zadrzewienia przydrożne i śródpolne stanowią uzupełnienie użytkowania. Większość miejscowości na obszarze jednostki jest historycznie ukształtowana, są w nich m.in. założenia rezydencjonalno-parkowe (Wierzonka, Karłowice, Kowalskie) z zabytkowymi obiektami sakralnymi. W Kicinie i Wierzenicy znajdują się zabytkowe kościoły drewniane, które są włączone do szlaku kościołów drewnianych wokół Puszczy Zielonki. Na terenie jednostki wyróżniają się miejscowości z przewagą zabudowy zagrodowej (Kołatka, Karłowice, Mielno) i z przewagą zabudowy jednorodzinnej rozproszonej (Kowalskie, Jerzyn). Nad Jeziorem Kowalskim znajdują się tereny zabudowy letniskowej i osiedla zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, a w miejscowości Kołata zlokalizowane są ogrody działkowe.

W zachodniej części jednostki proponowane jest utworzenie Cysterskiego Parku Kulturowego „Owińska – Radojewo”.

3. Jednostka krajobrazowa o typie krajobrazu wiejskim (*Nazwa – Okolice Nowego Tomysła, podtyp – Wiejski z elementami osadnictwa olęderskiego, kod – WO, położenie – gminy: Nowy Tomyśl, fragment Grodzisk Wielkopolski*).

Jednostka krajobrazowa o charakterze wiejskim z elementami osadnictwa olęderskiego. W rzeźbie jednostki wyróżnia się obszar równiny (Sandr Nowotomyski). Sandr Nowotomyski zajmuje zachodnią i centralną część terenu. Jest to rozległa równina, urozmaicona licznymi wałami wydmy. Na wschodzie jednostki przebiega krawędź Wału Lwówecko – Rakoniewickiego wzdłuż linii Stary Tomyśl, Sątopy, Kąkolewo. Inne formy morfologiczne urozmaicające teren jednostki to wydmy. Obecnie są porośnięte lasami, największa wydma znajduje się w okolicy wsi Przyłęk. W celu ochrony tych obszarów został wytyczony Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Glińskie Góry”. Na terenie jednostki brak jest naturalnych jezior i sztucznych zbiorników wodnych, natomiast teren urozmaicony jest płaskimi i płytkimi

dolinami rzek: Szarki, Dojcy oraz strumieniami i licznymi rowami melioracyjnymi.

Krajobraz jednostki został ukształtowany przede wszystkim pod wpływem osadnictwa olęderskiego w XVIII w. Na dużej przestrzeni dość równomiernie rozrzucone są samotnicze zagrody, które połączone ze sobą siecią dróg i drózek. Osady często lokowane były na „surowym korzeniu” i powstały wskutek karczowania lasów i melioracji terenu. Zachowane do chwili obecnej gospodarstwa posiadają jeszcze wiele oryginalnych budynków zarówno mieszkalnych jak również gospodarskich. Bardzo często są one drewniane lub szachulcowe i pochodzą z XVIII i XIX wieku. Zagrody olęderskie zachowały się m.in. w miejscowościach: Przyłek, Glinno, Sękowo, Chojniki, Boruja Kościelna, Nowa Boruja, Paproć czy Cicha Góra.

Nowotomyski krajobraz to charakterystyczna mozaika elementów: siedlisk, pól uprawnych i pastwisk o układzie blokowym, a także zadrzewień śródpolnych, gęstej sieci dróg oraz rowów melioracyjnych. Występujące warunki glebowo-klimatyczne przyczyniły się do wyspecjalizowania się tego obszaru w uprawie wikliny i chmielu.

W celu zachowania unikalnego krajobrazu osadnictwa olęderskiego planowanie jest utworzenie na omawianym terenie Parku Kulturowego Osadnictwa Olęderskiego Rozproszonego.

ZASADY OCHRONY KRAJOBRAZU

Ochrona krajobrazu to całokształt działań na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu, zapewnienie ich trwałości oraz odnawianie naturalnych lub kulturowych

walorów środowiska. Podstawowym celem ochrony krajobrazu w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym jest zachowanie najcenniejszych przestrzeni, poprzez ukierunkowane działania. W obrębie każdego z typów krajobrazu przyszłe rozwiązania planistyczne muszą uwzględniać nie tylko uwarunkowania przyrodnicze, kulturowe czy społeczno-gospodarcze, ale także swoisty układ elementów wyróżniających się w krajobrazie: ważne widoki, dominanty, ciągi i osie widokowe, które stanowią o indywidualności miejsca. Istotna jest ochrona rozległych widoków przed przypadkowymi i nieprzemyślanymi formami działalności człowieka, które mogłyby zakłócić istniejący ład przestrzenny i pozbawić te przestrzenie ponadczasowej wartości dodanej.

Według Europejskiej Konwencji Krajobrazowej¹⁹ ochrona krajobrazu to „działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”. Definicja ta obejmuje podstawowe podejścia do ochrony krajobrazu: bierne – związane z jego zachowaniem i utrzymywaniem oraz czynne – polegające na ukierunkowywaniu i harmonizowaniu zmian krajobrazu. Ochrona bierna polega na zachowaniu dziedzictwa krajobrazowego, a właściwą ochronę powinny zapewniać prawne formy ochrony krajobrazu. Według Ustawy o ochronie przyrody²⁰ są to w szczególności parki narodowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, a w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²¹ to parki kulturowe oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego²². Ochrona czynna to działania zmierzające do kształtowania

¹⁹ Europejska Konwencja Krajobrazowa, Dz. U. z 2006 Nr 14, poz. 98.

²⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami t.j. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446.

²¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 1651.

²² M. Kistowski, *Bierna ochrona krajobrazu jako postawa utrzymania korzystnych warunków życia człowieka*, [w:] *Przegląd Przyrodniczy XXI*, 1, 2010, s.24.

przeźreni z poszanowaniem walorów krajobrazowych. Potrzeba czynnej ochrony krajobrazu wynika z definicji zawartych w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, które dotyczą gospodarowania krajobrazem i planowania krajobrazu. Gospodarowanie krajobrazem to: „działania prowadzone z perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju, w celu zapewnienia regularnego podtrzymania krajobrazu tak, aby kierować i harmonizować jego zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”. Planowanie krajobrazu to „skuteczne działania perspektywiczne mające na celu powiększenie, odtworzenie lub utworzenie krajobrazów”.

Opierając się na powyższych definicjach, dla terenu Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego zaproponowano katalog zasad w obrębie ochrony biernej oraz ochrony czynnej.

Główne zasady ochrony biernej to:

- ochrona historycznych układów przestrzennych miast i wsi,
- ochrona ekspozycji zespołów dworsko- i pałacowo-parkowych jako dominant widokowych,
- ochrona zieleni komponowanej (parki, skwery, zieleń wzdłuż ciągów komunikacyjnych, zieleń stanowiąca tło dla obiektów zabytkowych),
- ochrona struktury ekologicznej krajobrazu rolniczego (zadrzewienia, wyspy leśne, oczka, wodne, miedze),
- zachowanie naturalnego krajobrazu w obrębie dolin rzecznych i teras zalewowych.

Główne zasady ochrony czynnej to:

- kształtowanie ekspozycji obiektów zabytkowych oraz innych wartościowych,
- wyróżniających się w krajobrazie (ochrona widokowa, kształtowanie otoczenia),
- kształtowanie nowej zabudowy poprzez kontynu-

owanie historyczno-regionalnej skali i formy zabudowy, specyficznej dla danej miejscowości,

- kształtowanie nowej zieleni o funkcji podkreślającej walory krajobrazu lub korygującej elementy niekorzystne,
- ograniczenie wprowadzania elementów wysokościowych, jako dominant technicznych na terenach otwartych oraz w pobliżu jednostek osadniczych,
- wprowadzanie zieleni śródpolnej w krajobrazie wiejskim,

PODSUMOWANIE

Ochrona i utrzymanie dobrego stanu krajobrazu powinno być jednym z elementów dążenia do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Podejmowane jakiegokolwiek działania w krajobrazie powinny mieć charakter holistyczny, obejmujące w szerokim zakresie czynności ochronne i kształtujące krajobraz. Regionalna skala analiz stanowi pewne uogólnienie zagadnień i nie pozwala na szczegółowe rozpoznanie lokalnych elementów krajobrazu. W każdej jednostce krajobrazowej występuje szereg elementów struktury, które mają wyjątkową wartość w wymiarze lokalnym, a które nie mają zasadniczego wpływu na charakter krajobrazu rozpatrywanego w skali regionalnej. Realizacja polityki przestrzennej dotyczącej ochrony i kształtowania krajobrazu powinna być zatem uwzględniana i uszczegóławiana w dokumentach planistycznych na poziomie lokalnym, przede wszystkim w studiach uwarunkowań i kierunkach zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Konieczne jest także zwrócenie uwagi na potrzebę sporządzania do ww. dokumentów studiów krajobrazowych uwzględniających charakterystyczne dla skali lokalnej zasoby krajobrazu.

BIBLIOGRAFIA

J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków 1976.

J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Novak, *Architektura krajobrazu*, Warszawa-Kraków 1979.

M. Kistowki, B. Lipińska, B. Korwel-Lejkowska, *Studium ochrony krajobrazu województwa pomorskiego*, Gdańsk 2005.

M. Kistowski, *Bierna ochrona krajobrazu jako postawa utrzymania korzystnych warunków życia człowieka*, [w:] *Przegląd Przyrodniczy XXI*, 1, 2010.

M. Kistowski, *Bierna ochrona krajobrazu jako postawa utrzymania korzystnych warunków życia człowieka*, [w:] *Przegląd Przyrodniczy XXI*, 1, 2010, s.24.

Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2002.

J. Kondracki, A. Richling, *Próba uporządkowania terminologii w zakresie geografii fizycznej kompleksowej*, "Przegląd Geograficzny" 1983, 55, 1.

Mapa Sozologiczna Polski w skali 1:50 000 w formie numerycznej, GUGiK, Warszawa 2005b.

D. Matyaszczyk, *Województwo wielkopolskie – obszary cenne kulturowo i projektowane parki kulturowe, Ekspertyza dla Wielkopolskiego Biura Planowania Przestrzennego w Poznaniu*, Maszynopis, Poznań 2015

Numeryczna mapa geomorfologiczna Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (opracowana na podstawie mapy geomorfologicznej pod redakcją Krygowskiego w 1953 r.), Instytut Geoekologii i Geoinformacji UAM, Poznań 2007.

Punkty widokowe w województwie wielkopolskim 2016. Dostępny w:

[http:// regionwielkopolska.pl/turystyka/punkty-widokowe](http://regionwielkopolska.pl/turystyka/punkty-widokowe).

A. Richling, J. Solon, *Ekologia krajobrazu*, Warszawa 1998.

J. Solon, *Wybrane podejścia do typologii krajobrazu w Polsce i ich przydatność dla implementacji Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, [w:] *Referaty z konferencji – Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, Warszawa 2013, s.17-18.

W. Łęcki [red.], *Kanon Krajoznawczy Województwa Wielkopolskiego*, Poznań 2010.

Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego, *Studium ochrony i kształtowania krajobrazu w Pozańskim Obszarze Metropolitalnym*, Poznań 2012.

B. Żarska, *Ochrona krajobrazu*, Warszawa 2005.

USTAWY

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. z 2015 r. poz. 774.

Europejska Konwencja Krajobrazowa, Dz. U. z 2006 Nr 14, poz. 98.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami t.j. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 1651.

ZALECANA LITERATURA

J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków 1976.

J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Novak, *Architektura krajobrazu*, Warszawa-Kraków 1979.

M. Kistowki, B. Lipińska, B. Korwel-Lejkowska, *Studium ochrony krajobrazu województwa pomorskiego*, Gdańsk 2005.

M. Kistowski, *Bierna ochrona krajobrazu jako postawa utrzymania korzystnych warunków życia człowieka*, [w:] *Przegląd Przyrodniczy XXI*, 1, 2010.

- A. Richling, J. Solon, *Ekologia krajobrazu*, Warszawa 1998.
- J. Solon, *Wybrane podejścia do typologii krajobrazu w Polsce i ich przydatność dla implementacji Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, [w:] *Referaty z konferencji – Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, Warszawa 2013.
- J. Solon, *Identyfikacja i ocena krajobrazów – metodyka oraz główne założenia*, Warszawa 2014.
- W. Łęcki [red.], *Kanon Krajoznawczy Województwa Wielkopolskiego*, Poznań 2010.
- B. Żarska, *Ochrona krajobrazu*, Warszawa 2005.